

CONCHA GYŐZŐ

(1846—1933)

KOI GYULA

Concha Győző 1846. február 10-én Marcaltón (Veszprém vármegye) született, és 1933. április 10-én, Budapesten hunyt el. Jogtudós, közigazgatás-tudós, egyetemi tanár, a közigazgatástan művelője, az MTA levelező tagja (1886. május 6.), rendes tagja (1900. május 4.), igazgatósági tagja (1914. május 6.), tiszteleti tagja (1931. május 15.).¹ Concha római katolikus vallásban nőtt fel, ifjúként, és tudományos pályája során is jelét adta ilyen irányú kötődéseinek.²

Családja spanyol eredetű olasz família volt.³ Concha felmenői a XVIII. század elején⁴ Milánóból vándoroltak be hazánkba, itt Nagyszombatban telepedtek le.⁵ Édesapja Concha János, az Amadé grófi család számtartója, anyja Járányi Franciska.⁶ Concha Győzőnek egy testvéréről, Concha Károlyról tudunk, aki könyvnyomdát igazgatott, és költőként az irodalomnak élt.⁷

1856 és 1860 között a pápai Szent Benedek Rendi Gimnáziumba járt az alsó négy évfolyamra, majd 1860- és 1864 között a győri Bencés Főgimnáziumban folytatta tanulmányait.⁸

Jelentős tény, hogy Concha mélyen katolikus környezetben, bencés szerzetesek nevelése alatt nőtt fel. Véleményem szerint ez döntő hatással volt jelleme kifermődésére.⁹

A Győri Főgimnáziumban töltött évek légköre is sajátos volt. Ekkorra enyhült az osztrák elnyomatás, és a magyarság kifejeződése még inkább utat tört magának.¹⁰ Conchának magának is sajátossága lett az erős nemzeti érzés és a mély katolicizmus.

Fontos kérdés volt a korszakban is a pályaválasztás. Concha életének e jelentős fordulópontjával kapcsolatosan több fontos momentumot is megőrzött Ereky emlékbeszéde.

Az édesapa, Concha János azt szeretete volna, hogy fia törvényt tanuljon és ügyvéd legyen. Akkor is előkerült a téma, amikor Rómer Flóris, Concha kedves tanára is a család

¹ Akadémiai karrierje egyes állomásainak felsorolására lásd Markó László életrajzi szócikkét: Markó L.: Concha Győző, in: Balogh Margit-Burucs Kornélia-Hay Diána-Markó László: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825-2002 I. (Szerk.: Glatz Ferenc), Bp. 2003, 202-203.

² Mély római katolikus hitére lásd: Ereky I.: Emlékbeszéd Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tagról, in: Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tag emlékezete, Bp. 1935, 1-74. Lásd különösen: 7-9., 20-21., valamint: Schweitzer Gábor: „A zsidókérdés két világ ütközésének problémája.” Tuka Béla levele Concha Győzőnek 1918-ban, Világosság 2002/2-3. sz. 116-130.

³ Hegedüs Lóránt: Concha Győző Politikája, in: Concha Győző ig.[azgatósági] és t.[iszteleti] tag emlékezete, Bp. 1935, 75-97. Lásd a 80. lapon írtakat.

⁴ „Családja a múlt század első felében vándorolt be...” Az idézet forrásául szolgáló Szinnyei neves alapmunkája II. kötetét 1893-ban adta ki, így a kifejezés a XVIII. századra vonatkozik. Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái II. Caban-Exner. Bp. 1893, 99-101.

URL: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/c/c02861.htm>

⁵ Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99., ennek nyomán: Arczt I.: A „Politika tudományok” oktatása a budapesti egyetem (ELTE) Jogi Karán és elődintézményeiben, Bp. 2004, 111-127. Lásd különösen a 111. oldalt.

⁶ Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 98-99., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111.

⁷ Életrajza: Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 101-102. Megemlékezik még Concha Károlyról: Kápolnai Iván: 75 éve hunyt el Concha Győző, Jogtudományi Közlöny 2008/9. sz. 464-466., lásd különösen a 464. lapot.

⁸ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 1-5. (évszámokkal), csak a tény említése: Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111., Kápolnai: 75 éve (id.), 464.

⁹ Katolikus neveltetéséről és iskoláztatása részleteiről lásd: Koi Gy.: Concha Győző (1846-1933) in: Koi Gy.: Évszázadok mezsgyéjén. Négy magyar közigazgatás-tudós útkeresése és életpéldája, Bp. 2013, 78-83.

¹⁰ Ereky rögzíti, hogy a magyar viselet annyira általánossá lett, hogy Győrben az egyik kanonok vitézkötésekkel borított lila díszöltözetben jelent meg. Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 3.

körében időzött. A sokat tapasztalt gimnáziumi tanár a következő kifakadással juttatta kifejezésre ellenérzéseit: „Ha ilyen tervei vannak a számtartó úrnak, akkor koldustarisznyát is csináltathat a fiának.”¹¹ Concha végül is a jogi pálya mellett döntött.¹²

A későbbi professzor jogi tanulmányait a Pesti magyar királyi Tudományegyetemen (1864-1868) végezte.¹³ A jogászfjak egy része Deák Ferenc pártján állott (Concha is) míg mások Tisza Kálmán hívei voltak. Heves összeütközések során Concha lovagias úton, karddal a kezében védte politikai eszményképét.

A kor katolikus ifjúsági mozgalmaiban is részt vett Concha Győző az egyetemen. Fájdalommal szemlélte, hogy 1848 óta a katolikus felsőpapság, és különösen az érseki rangú főpapság számkivetésben tevékenykednek (elég csupán a szentéletű Hám János esztergomi érsek kálváriájára utalnunk). Concha és mások összejöveteleket szerveztek, Montalembert szabad egyház-szabad állam témakörében írt könyveit olvasták. Azonban az egyetemi ifjúság ellenük fordult, felvilágosodás-elleneseknek és *ultramontán* nemzetelleneseknek bélyegezték őket, így a katolikus joghallgatói mozgalom pillanatok alatt összeomlott.¹⁴

Concha egyik kedvenc jogászprofesszora az egyetemen Kautz Gyula volt, aki ekkor alkotmányjogot tanított (csak később tanított közgazdaságtant, és írt e tárgykörben német kézikönyveket, mely számára a nemzetközi elismertséget meghozta). Kautz jelentősége Concha emlékezése és Ereky leírása szerint abban állott, hogy ő volt az egyetlen jogi kari professzor, aki hallgatói tudományos törekvéseit abban a korban felkarolta. Előadás után minden érdeklődőnek megadta a kért felvilágosítást, saját könyvtárából is adott kölcsön számukra könyveket, a lakására is meghívta őket, és azt pótolta, ami a korban csak álom volt: a szemináriumi rendszert. Concha nagyra becsülte még Wenzel Gusztávot is enciklopédikus tudásáért, és groteszk humoráért.¹⁵

Concha 1868 és 1869 között egy félévet a bécsi egyetemen is eltöltött,¹⁶ ahol Lorenz von Stein¹⁷ előadásait hallgatta (aki politikai gazdaságtant adott elő, és ezen a bázison fejtegette ki a közigazgatást is), és szorosabb tudományos kapcsolatban is állt a jeles professzorral.¹⁸ (Szinyei azt is tudni véli, hogy kifejezetten Stein hallgatása végett volt az egyetemen, tehát másokhoz nem vett fel előadást vagy szemináriumot.)¹⁹

Concha Győző 1869-ben szerzett jogtudományi doktori oklevelet Pesten.²⁰

¹¹ A jogi pályával kapcsolatos Conchát ért egyéb impulzusokról: Koi: Concha Győző (id.) 80-81.

¹² Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 5-6.

¹³ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 6., Szinyei: Magyar írók (id.) II, 99., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111., Kápolnai: 75 éve (id.), 464.

¹⁴ Concha a katolikus mozgalmakban: Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 7-9. Lövétei István „a katolikus diákcsoport hangadójaként” jellemezte Conchát. Lövétei István: Concha Győző, in: Lövétei István-Szamel Katalin: *A magyar közigazgatás-tudomány klasszikusai 1874-1947* (szerk.: Lőrincz Lajos), Bp. 1988. 207-209., lásd a 207. lapon írtakat. Magam úgy fogalmaznék, hogy egyik hangadója volt, noha látható, hogy az ellenséges környezet miatt katolikus diákcsoportról (annak kialakulásáról) is jóformán túlzás beszélni.

¹⁵ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 9-11., felsorolásszerű ismertetés: Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111.

¹⁶ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 11., Szinyei: Magyar írók (id.) II, 99., Lövétei: Concha (id.), 207., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111.

¹⁷ Stein, Lorenz von (1815-1880) német közigazgatás-tudós, közgazdász, szociológus, aki a dán uralom alatt lévő Schleswig-Holsteinben született Wasmer Jacob Lorentz néven. Filozófiát és jogot végzett Jénában illetve Koppenhágában. Berlinben doktorált jogból, de egy évig a Párizsi Egyetemen is folytatott tanulmányokat. 1855 és 1885 között a Bécsi Egyetemen tanított politikai gazdaságtant. A modern közigazgatás-tudomány megalapozójának tekintik hétkötetes (négy könyvben közölt) *Verwaltungslehre* (1865-1869) című műve nyomán.

¹⁸ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 11., Szinyei: Magyar írók (id.) II, 99., Lövétei: Concha (id.), 207., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111.

¹⁹ Szinyei: Magyar írók (id.) II, 99.,

²⁰ Markó: Concha (id.) I, 202., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111.

Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter bírósági segédfogalmazónak nevezi ki a Pesti Ítéletábrához (1869-1870). Később, 1870-től fogalmazóként is tevékenykedett, szintén a Pesti Ítéletábrán.²¹ A táblán fogalmazóként összesen három és fél évet töltött.²² Ez idő alatt ügyvédi oklevelet szerzett, és magántanári képesítést nyert.²³ 1870-ben négy havi szabadságot kapott, mert helyettes nevelő lett Andrassy Gyula gróf gyermekeinek betegeskedő tanára helyett. Ezt az időszakot a francia-német háború miatt az Andrassy család a királyi udvar közelében, Hetzendorfban²⁴ (vadász kastély Bécs/Meidling mellett) töltötte.

1872-től az újonnan alapított kolozsvári egyetemen²⁵ az alkotmány- és közigazgatás-politika rendkívüli tanára lett.²⁶ 1873-ban habilitált a Budapesti Tudományegyetemen politikából.²⁷ 1874-től nyilvános rendes tanár Kolozsvárt 1892-ig.²⁸ (Mégpályázta a Budapesti Tudományegyetemen a tanszéket, de azt Szilágyi Dezső nyerte el.)²⁹ 27 évesen az oktatói kar legfiatalabb tagja, aki elsőként nyeri el helyét az elsőre barátságtalan, és az új, kialakuló szellemi arisztokráciától pozícióit féltő kolozsvári elszegényedett kisebb-nagyobb nemesi családok körében.³⁰

Sokan azt várták, hogy a sármos professzor majd Kolozsvárról nősül, de nem így történt. A daliás, elegáns modorú fiatal oktató egy korábbi joghallgatótársa, a később bárói rangra emelt Forster Gyula nővérét vette el 1875-ben. A hölgy édesapja, Forster János volt az utolsó magyar érseki nemes.³¹ Maga a feleség, Forster Emília nyolc évi boldog házasságban élt Concha Gyözővel, és négy gyermekkel ajándékozta meg őt. 1883. január 12-én az odaadó feleség elhunyt. Concha soha nem nősült újra, (és asszonyt sem vitt a házhoz), négy kisgyermekét egyedül nevelte fel.³²

1888-ban a kolozsvári Ferenc József magyar királyi Tudományegyetem Jog-és Államtudományi Karának képviselője volt a bolognai egyetem 800 éves jubileumán.³³

1889-ben szintén a kolozsvári *universitas* képviselője Párizsban, a Nemzetközi Szegényügyi Kongresszuson.³⁴

Kolozsvári éve alatt az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet választott tagja, az Erdélyrészi Nőiparegylet alelnöke, Kolozsvár Törvényhatósági Bizottságának tagja.³⁵

²¹ Legpontosabb adatokkal szolgál: Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

²² Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

²³ Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

²⁴ A részletekre: Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

²⁵ Az új *universitas* 1881-től –uralkodói jóváhagyással– a Ferenc József magyar királyi Tudományegyetem nevet vette fel. Erre az adatra lásd az alábbi kiváló tanulmányt: Hamza G.: Történeti áttekintés a kolozsvári egyetemről, *Polgári Szemle* 2014/1-2. 360-363., lásd különösen a 362. lapon írtakat.

²⁶ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 11-12., Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99., Lövétei: Concha (id.), 207., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111., Kápolnai: 75 éve (id.), 464.

²⁷ Horváth Attila-Kardos Gábor-Kelemen Miklós-Mezey Barna-Siklósi Iván-Varga István: A Jogi Kar professzorainak hozzájárulása a hazai jogtudomány fejlődéséhez 1667-1948. Könyvkiállítási katalógus. *Contributio professorum Facultatis Iuridicae ad Iurisprudentiam Hungariae provehendam. Catalogus ostentationis librorum. Contribution of the professors of the Faculty of Law to the Development of Hungarian Legal Science. Visitors’ Guide to a Book Exhibition* (szerk.: Földi András), Bp., 2010. 169. Lásd a 74. lapon írtakat.

²⁸ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 12., Lövétei: Concha (id.), 207., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 111., Kápolnai: 75 éve (id.), 464.

²⁹ Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 112.

³⁰ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 12. Ereky ugyanitt megjegyzi, hogy még *Nagyságosok* címmel ironikus hangvételű színdarabot is írtak az egyetemi emberek ellen a kolozsvári *upper class* tagjai.

³¹ Érdekeség, hogy Concha atyja is a jószágkormányzóhoz hasonló professziót űz, számtartó; Récsi Emil közigazgatási jogász professzor édesapja pedig építészeti számtiszt.

³² A részletekre: Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 12-13., egymondatos említés: Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 112., Kápolnai: 75 éve (id.), 464.

³³ Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

³⁴ Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

³⁵ Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

Tehát 1872 és 1892 között Kolozsvárt oktatott ugyan, de korábbi terveit nem adta fel, hogy a fővárosba kerüljön. 1892-ben, 46 esztendősen kinevezést kapott az Alkotmány- és közigazgatás-politikai Tanszékre, Budapestre, így 1892 és 1928 között alkotmány- és közigazgatási jogot tanított.³⁶ 1882-1883-ban és 1888-1889-ben a kolozsvári Ferenc József magyar királyi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja, 1901-1902-ben, valamint 1905 és 1916 között a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karának dékánja volt.³⁷

1905-ben Fejérváry Géza kormánya felajánlotta Conchának a vallás- és közoktatási miniszteri (kultuszminiszteri) tárcát, melyet visszautasított.³⁸

1886. május 4-én, 40 évesen lett az MTA levelező tagja. 1900. május 4-én az MTA rendes tagja (54 éves ekkor), 1914. május 6-án igazgatósági tag, 1931. május 15-én tiszteleti tag. 1913. április 23 és 1919. október 22. között az MTA II. (Jogtudományi) Osztályának elnöke. 1922. május 11 és 1925. május 7. között az MTA másodelnöke (alelnöke).³⁹ Azaz az MTA elnöki címét kivéve, mindent elért, amit egy tudós a hazai akadémiai karrier során elérhet. 1916-tól a Szent István Akadémia tiszteleti tagja, 1916 és 1922 között a II. Osztály elnöke, 1922-től a Szent István Akadémia másodelnöke.⁴⁰ 1869-ben az akkor még Pesti Egyetem elnevezést viselő intézmény pályadíját mondhatta magáénak,⁴¹ 1873-ban Schwartzner-díjat kapott,⁴² 1898-ban az MTA Nagyjutalmát nyerte el.⁴³ 1905-ben a Sztrókey jutalommal is kitüntették.⁴⁴ 1903-tól udvari tanácsos.⁴⁵ 1903 és 1918 között a Főrendiház tagja, 1927-től a Felsőház örökös tagja.⁴⁶

1919 márciusa és júliusa között a tanácsköztársaság idején a bolsevikok nyugalmazták, letartóztatták, majd házi őrizetben tartották. Ennek oka messzire nyúlik vissza, Ereky a dolgot az egyetemi életben betöltött szerepére, keresztény-nemzeti nézeteire, és a háborút realitásként kezelő (háborúpárti) álláspontjára vezeti vissza. Nemcsak hazája feldarabolását, hanem az általa hirdetett ezeréves történelmi alkotmány és jogrend ideiglenes megsemmisítési kísérletét is meg kellett érnie 1919. március 21-én, mikor is a tanácsköztársasági kommunista uralom ideje alatt a Markó utcai börtönbe zárták a 73 esztendős közjogászt. Később detektívek felügyelete alatt lakásába internálták. Engedélyezett napi sétáit is detektív felügyelete mellett tehette csak meg. Sokan régi ismerősei közül rideg és részvétlen közönnyel fordultak el a rabtól. De voltak ismeretlenek (például Jászai Mari színművész, akit kísérője figyelmeztetett a detektív felügyelete alatt sétáját végző idős professzorra), akik meleg kézzszorítással és szép szavakkal fejezték ki együttérzésüket. (Ereky ismertette az esetet Concha Jászaihoz írt levélfogalmazványja alapján, melyet a börtönben az aranyórájáért adott letétjegy hátlapjára jegyzetelt le.)⁴⁷

1927-ben a Kolozsvárról Szegedre menekített szegedi Ferenc József Tudományegyetem tiszteletbeli doktora lett.⁴⁸ 1927-ben az Országos Legfőbb Fegyelmi Bíróság tagja volt. 1928-ban, 56 évnyi egyetemi tanárkodás után (könnyen lehet, hogy a

³⁶ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 12., Markó: Concha (id.) I, 202., Lövétei: Concha (id.), 207., Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 112.

³⁷ Markó: Concha (id.) I, 202. mindkét dékánágára.

³⁸ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 15.

³⁹ Csak a legpontosabb adatokat hozó forrást idézzük: Markó: Concha (id.) I, 202.

⁴⁰ Markó: Concha (id.) I, 202.

⁴¹ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 11.

⁴² Szinnyei: Magyar írók (id.) II, 99.

⁴³ Markó: Concha (id.) I, 202.

⁴⁴ Kápolnai: 75 éve (id.), 464.

⁴⁵ Horváth-Kardos-Kelemen-Mezey-Siklósi-Varga: A Jogi Kar professzorainak (id.), 74.

⁴⁶ Markó: Concha (id.) I, 202., Horváth-Kardos-Kelemen-Mezey-Siklósi-Varga: A Jogi Kar professzorainak (id.), 74.

⁴⁷ Ereky: Emlékbeszéd Concha (id.), 17.

⁴⁸ Markó: Concha (id.) I, 202., Kápolnai: 75 éve (id.), 464.

jelenkor néhány *emeritus* professzorát kivéve a magyar tudománytörténetben ezzel rekordot állított fel).⁴⁹

Gróf Tisza István politikai eszméit vallotta magáénak. A konzervativizmus elkötelezett támogatója, mélyen hívő katolikus, akiben a későbbi baloldali rezsimék a Ferenc József-i kor és a Horthy-rendszer egyik fő támaszát és ideológusát látták.

Tekintélyét növelte, hogy közel fél évszázadon át volt akadémikus, és hatvan év tudományos mozgalmainak volt részese. A konzervatív organikus államelmélet igényes képviselője, akinek munkássága ugyan már életében vitát váltott ki, de szakmai-tudományos színvonala igen magas. Az alkotmányjogi és a közigazgatási jogi gondolkodás jelentős alakja és befolyásolója a marxista kritikák ellenére is. Ugyanakkor egy tágabb kontextusban szükségessé válik majd az életmű mérlegre tétele, mivel szóbeli beszélgetések során egyes elméleti közigazgatási jogászok ma is 'légből kapottnak' minősítik Concha akadémikus némely nézeteit.

Tudományos pályája

Concha tudományos pályáját *A municipális rendszer jelen állása Európában* című, 1869-ben megjelent összehasonlító közigazgatási dolgozatának köszönhető, emiatt lehetett tudományegyetemi segédtanár. Innen datálható a publicisztikával vegyes tudományos pályája, mely mintegy 120 publikált anyagban testesült meg.⁵⁰ (Véleményem szerint ez a '(köz)jogi író' jelentés ma is benne foglaltatik az angol *publicist* szóban, noha a jelentés kiterjedt azóta mindenfajta közírókra.)

Concha kiválóan ismerte a francia nyelvet és a németet (fordított franciából, előadott Párizsban, Bécsben pedig német nyelvű képzésben részesült, e két idegen nyelven egy-egy cikke is megjelent), továbbá tudott angolul (az *Újkori alkotmányok* című kötetben számos angol nyelvű forrást dolgozott fel), és bírta az olasz nyelvet,⁵¹ (a *Közigazgatástanban* számos olasz utalás van).

Kevesek által ismert érdekességek, hogy Conchának tulajdonítják, hogy Eötvös József állambölcseleti munkásságát talán kissé megszépítőleg állította nemzetközi mércével mérhetőnek,⁵² valamint az is, hogy neki tulajdonítják – nézetem szerint eltúlzott módon – a Szentkorona-tan pedesztálra állítását.⁵³ Mindenesetre tény, hogy a Ferenc József-i kor, és a Horthy-rendszer első két évtizede egyik legnagyobb hatású társadalomtudósát tisztelhetjük benne, akiben az ötvenes években (és később) leküzdendő (politikai) ellenfelet láttak.

Concha stílusának alakulásában szerepet játszhatott, hogy hatással volt rá Hegel, akire Lorenz von Stein módszertanát építette. Concha professzor közel 120 publikációt jelentett meg.⁵⁴

⁴⁹ A tényre felhívja a figyelmet: Kápolnai: 75 éve (id.), 465.

⁵⁰ Erek: Emlékbeszéd Concha (id.), 18.

⁵¹ A győri főgimnáziumban Fieba Lajos plébánostól tanult olaszul. Erre az adatra: Erek: Emlékbeszéd Concha (id.), 4.

⁵² „Recepciótörténeti vizsgálódása során Gángó Gábor világossá teszi, hogy Eötvös politikai gondolkodásának hatását eltúlozza a szakirodalom: Eötvösnek, mint nemzetközileg elismert politikafilozófusnak a képét Concha Győző formálta ki (Gángó eszmetörténészként hivatkozik rá), megkísérelvén a magyar elit kiegyezés utáni politikai felsőbbiségét *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* szerzőjének vélelmezett tekintélyével alátámasztani.” Minderre lásd: Gángó Gábor: Eötvös József uralkodó eszméi: kontextus és kritika, [Bp.] 2006, 350. Az idézet fülszövegből való). Egyébiránt Eötvös 22 évesen lett akadémikus, egy esztendővel fiatalabban, mint a 23 éves Szalay László jogász és történész.

⁵³ „Hajnik tanítását, a Szent Korona egységének tanát Concha Győző juttatta diadalra a magyar közjogi irodalomban.” Erre lásd: Eckhart Ferenc: *A Szentkorona-eszme története*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2003, 194.

⁵⁴ Valamelyest hiányos, és könyvészetileg éppen csak beazonosításra alkalmas publikációs listája 117 tétellel: Erek: Emlékbeszéd Concha (id.),70-74.; ennek utánközlése: Arczt: A „Politikai tudományok” oktatása (id.), 246-250.

Concha pályája elején még lehetséges volt egységes közigazgatásról beszélni, és ő maga is tudott hazai, közigazgatástant művelő elődei: Karvasy vagy Kautz (kisebb mértékben Kerkapoly és Szilágyi) munkáira támaszkodni. A közigazgatás időközben differenciálódott, és a tudomány is mindinkább szaktudományok szövedékévé lett. A közigazgatásban a közigazgatásra vonatkozó összes tudományok enciklopédiája akart volna lenni, ezt lassan felváltotta az az általános közigazgatási jogba illetőleg az összehasonlító közigazgatási jogba (Ludwig Spiegel) való betagozódás, azaz túltengett a jogi szempont. Vagyis Concha jövődölése beteljesedett: a szakigazgatás szakkérdéseit (ha nem is kizárólagosan, de egyre inkább) mérnökök, közgazdászok, orvosok szakmonográfiái kezdték el tárgyalni. Azaz lehet Concha közigazgatástanát (legalábbis részben) szociológiai,⁵⁵ vagy filozófiai igazgatástani (közigazgatás-filozófiai)⁵⁶ nézőpontúnak mondani, de a probléma egyfelől összetettebb, másfelől nem nevezhető Concha tudományművelése csupán steiniánusnak. Ugyan sokan rögzítik, hogy élete végén egyedül maradt, azonban azt is látnunk kell, hogy egy időben számos tanítványa volt az Akadémián, vagy legalábbis a tudomány berkein belül (ezek formális tanítványok voltak többségében, bár Balogh Artur és Kaas Albert könyvét – nyomtatott ajánlás formájában – Conchának címezte), és az általa művelt politika tantárgyat halála után majdnem másfél évtizedig oktatta Szandtner Pál Budapesten és szepesváraljai Haendel Vilmos Debrecenben. A közigazgatásban napja ekkorra már leáldozott.

Politika (Alkotmánytan és közigazgatástan) című munkájának jelentősége

Politika. A könyv főcíme egy olyan korabeli tantárgyat jelölt, amely még a 18. századi *Kameral- und Polizeiwissenschaft* hazai oktatása során 1769-től előadott, gyakorlatilag a közigazgatással azonos *politia* tantárgy utódjaként megmagyarosodott elnevezése. Ebből a 18. századi diszciplínából ágazott ki a közigazgatási jog, a közigazgatástan, és részben az államtudomány is. Így a kései utód sem volt más, mint elméleti államtani alapú alkotmánytan és közigazgatástan, mint ahogy Concha könyvének címe is mutatja. (Illetve gyakorlatilag a Karvasy Ágosttól induló elődöktől a Haendel Vilmosig terjedő utódokig ez a nevezék volt a szokásos. Azaz világos: nem politikatudományról van szó, vagy legalábbis nagyon minimális az a vizsgálati tárgy, amely a mai politikatudományával /politológiával/ közös).

A *Politika I. kötet Alkotmánytan* gyakorlatilag az alkotmánnyal kapcsolatos tanokat adja elő a ma megszokott alkotmányjogi nézőpontnál jóval szélesebb horizonton vizsgálódva, illetve a mai állam-és jogelméleti kurzusok államelméleti részeinél sokkalta mélyebb és részletesebb, alapkérdésekre (magára a kérdésfeltevés szokására is) nyitottabb. Valójában az általános államtan és az államerkölcstan sem áll távol nézőpontjától.⁵⁷

Témakörei között szerepel az országglás és egyéb emberi életjelenségek vizsgálata című részben számos kérdés,⁵⁸ (itt az emberi élet, az emberiség, a nemzetek, a háború és béke, a világállam, a világbéke kérdései mellett a köz szerepét, az érdeket, a felebaráti szeretetet, a konzervatív és a liberális elvet, a társadalmi szervezeteket, a különféle karokat, rendeket, és osztályokat veszi számba). Az állam című részben⁵⁹ a nemzetek életét, a nemzetek

⁵⁵ Lásd Concha szociológiára vonatkozó nézeteire: Concha Győző: *Politika I. Alkotmánytan. II. Közigazgatástan*. Bp. [I. köt.] 1895, XII, 619.; [II. köt.] 1905, VII, 447. Lásd a Concha: *Politika Közigazgatástan* (id.) II, 266., 302. lapokon írtakat.

⁵⁶ Ezen az állásponton van: Jakab András: *A közigazgatási jog tudománya és oktatása Magyarországon, Új Magyar Közigazgatás* 2010/9-10. sz. 31-44. Lásd: 33 skk. Concha nézeteinek általánosabb, elméletitörténeti-történetfilozófiai elemzésére ld.: Egresi Katalin: *Concha Győző konzervatív állameszméje, Jog Állam Politika* 2009/1. 77-107. továbbá Egresi Katalin: *Pulszky Ágost és Concha Győző vitája az államról, Jog Állam Politika* 2011/Klnsz. 225-239.

⁵⁷ Concha: *Politika Alkotmánytan* (id.) I, 8., 10, 12.

⁵⁸ Concha: *Politika Alkotmánytan* (id.) I, 30-183.

⁵⁹ Concha: *Politika Alkotmánytan* (id.) I, 184-404.

szuverenitását, a szuverén akaratát, a szuverenitás birtokosait és alapelveit kutatja. Az állam alkotmányáról írott részben a törvényhozó hatalom, a végrehajtó hatalom kérdései mellett a fejedelmi vagyis államfői hatalom kérdése mellett az állami főszervek egymáshoz való viszonyát is tekintetbe veszi.⁶⁰ Az államok szuverenitásának kölcsönös megkötése és részbeni egyesülése elnevezésű részben⁶¹ az államok egymáshoz való viszonyát, azaz az államkapcsolatokat tárgyalja.

Nehéz egy ilyen változatos témacsokorból bármit is kiemelni, mert a kérdéskörök igen gazdagok, és a szerző ezeket mélyen, a francia, német, és angolszász szakirodalomban elmélyedve, de saját véleményét sem véka alá rejtve fejti ki.

A legérdekesebbek talán az alkotmánytani kötetben előadott, de a közigazgatással foglalkozó olyan elméleti részek, amelyek komoly gyakorlati kérdésekkel is kapcsolatban állnak. Ilyen példának okáért a hivatalnoki és önkormányzati végrehajtás kérdése,⁶² vagy az önkormányzat hatásköre.⁶³ Utóbbiba beleérti a helyhatósági szabályalkotást, az önkormányzati „szervezkedés” (mai szóval autonómia) kérdését, a helyi terhek viselését (a helyi közteherviselést) továbbá az önkormányzati „intézés,” karhatalom, és bíraskodás kérdéseit.

Concha Győző fő közigazgatási műve a *Politika II. kötet első fele: a Közigazgatástan* címet viseli.

A bevezetésben Concha professzor az alkotmány és a közigazgatás viszonyának ismertetése után a közigazgatás részeit, a közigazgatás értelmét, alanyait, és tagozódását („tagosulását”) elemzi.⁶⁴ Foglalkozik a közigazgatás, mint tárgyilagos jelenség kérdésével, továbbfejtve a „tagosulást” feladat és funkció alapján.⁶⁵ Ilyen értelemben beszélhetünk a feladat alapján általános (nemzeti/országos), vagy részszerű (községi, municipális) közigazgatásról. Emellett a hierarchia és a feladat kérdéseit is itt tekinti át. A funkciót levezeti a hatóság/hivatal; valamint a tartalmiság vonatkozásában (ügyszakok), de önállóság-függőség dichotómiában is gondolkodik (főnök, tisztviselő, segéd stb.), illetve a szuverén akaratához is viszonyítja a közigazgatást (szabályozott, illetve „méltányló” (méltányossági) azaz diszkrecionárius közigazgatás) illetőleg a funkciót megkülönbözteti aszerint is, hogy a funkció írásban vagy szóban jön-e létre (bürokratikus versus tárgyaló közigazgatás). Külön kifejti a közigazgatási funkciót a tagozódáson kívül esően, sőt, a funkció feletti peres eljárást is. Áttekinti a közigazgatási tény, a közigazgatási eljárás, a közigazgatási végrehajtás és a vitás közigazgatás kérdéseit. Vizsgálja a közzolgálati jog alapkérdéseit (hivatali viszony, hivatali fegyelem) is e részben. Ír a közigazgatási vezetés kérdéseiről (főképp a centralizációról). A harmadik részben a közigazgatástan keletkezését tárgyalja.⁶⁶ Ez a mű egyik elméleti csúcspontja. A közigazgatási jog és a közigazgatás-tudomány vizsgálata során igen nagy számú francia, német, olasz, és angolszász szerzőt tanulmányoz eredetiben, és példaadóan magas szinten foglalja össze a közigazgatási jog és a közigazgatástan elméleti geneziséét. A könyv többi része az eddigi általános részi szempontú elemzést különös részi szemüvegen át nézett három szakigazgatás: a statisztikai és népmozgalmi igazgatás,⁶⁷ a rendőri igazgatás,⁶⁸ és a közegészségügyi igazgatás⁶⁹ vizsgálata teszi teljessé.

⁶⁰ Concha: *Politika Alkotmánytan* (id.) I, 405-580.

⁶¹ Concha: *Politika Alkotmánytan* (id.) I, 581-610.

⁶² Concha: *Politika Alkotmánytan* (id.) I, 506-509.

⁶³ Concha: *Politika Alkotmánytan* (id.) I, 509-518.

⁶⁴ Concha: *Politika Közigazgatástan* (id.) II, 1-21.

⁶⁵ Concha: *Politika Közigazgatástan* (id.) II, 22-229.

⁶⁶ Concha: *Politika Közigazgatástan* (id.) II, 230-256.

⁶⁷ Concha: *Politika Közigazgatástan* (id.) II, 257-306.

⁶⁸ Concha: *Politika Közigazgatástan* (id.) II, 307-332.

⁶⁹ Concha: *Politika Közigazgatástan* (id.) II, 333-431.

Előzetesen szükséges megjegyezni, hogy az 1872 és 1943 között élt Hegedüs Lóránt közigazdász akadémikus, az egyik Concha-nekrológ szerzője az alábbiakban jellemzi a Politika című mű, illetve Concha tudományos irányultságát. E szerint a meggyökeresedett felfogás Conchát Hegel és Stein követőjeként jellemzi. Azonban Hegedüs szerint rá nagyban hatott a francia irány. (Ez alátámasztható a Charles de Montalembert-ről⁷⁰ írt kötetével, illetve több francia tárgyú írásával. Hegedüs akadémikus úgy látja, hogy egy belső szerkezetében francia gondolatépítés vett magára németes megjelenési formát, ebből adódik szerinte nehéz érthetősége.)⁷¹

Alapvetően első látásra ezzel a gondolattal, amelyet frappánsan úgy fogalmazhatnak meg, hogy francia elmélet német-osztrák ruhában, egyetértek. (Hegedüs rámutat a latin (azaz itt: olasz-spanyol) gondolatstílusra a franciával szembeállítva), amely Concha spanyol-olasz őseire is utalván, e mediterrán világot jeleníti meg. Azonban a Hegedüs Lóránt-i magyarázat nem kalkulál Concha erős fogékonyságára az angol (olykor USA-beli) intézmények, társadalmi jelenségek iránt (lásd még az angolos irányú 18. századi röpirat irodalmat feldolgozó kötetéről általunk írtakat).

A következőkben azt kívánjuk megvizsgálni, hogy milyen problémák elemzése során utalt Concha a közigazgatás legjelentősebb kérdéseire, valamint az egyes külföldi közigazgatási megoldásokra⁷² (külön is tekintettel lévén azokra az esetekre is, amikor egy-egy ilyen jellegű szöveg a *Közigazgatástan* című munka csupán egyik kiadásában fordul elő).

Szerző Steinnel száll vitába a hatásköri összeütközések kérdésében. (Ez a szemelvény csak az első kiadásban található meg.) „Maga Stein Lőrinc [Lorenz von Stein-K.Gy.] is beleesett ezen tévedésbe, s a szervező hatalom teendőjét látja abban fennforogni, midőn eldöntetik az összeütközés a bíróság és a közigazgatás között.”⁷³ Concha szerint a közigazgatási hatóság és a bíróság közötti összeütközés nem hatalmak közötti összeütközés, mert a közigazgatási hatóság hatalomnak nem tekintendő, hanem egy oly orgánus, mely mindig az egyes dolgokkal foglalkozik, nem az egész államra gyakorol befolyást. A mai elmélet szerint, bár ezen érvelés igen tetszetős, de a közigazgatás a végrehajtó hatalom része az uralkodó álláspont szerint.

A *Közigazgatástan* második kiadásában (1893) ez a Steinnel való vita nem kerül elő. A harmadik kiadásban már más a vita iránya és irálya: „A hatásköri összeütközés összebonyolított, alapjában oly egyszerű ügyét a modern közigazgatástan német nagymestere, Stein Lőrinc [Lorenz von Stein-K.Gy.] is bonyolította. Abból indult ki, hogy a hatáskörök rendezése a szervező hatalom dolga, mert a hatáskör meghatározása csak akkor válik szükségessé, ha különböző feladatú szervek létesítetnek az államban. Mivel pedig a hatásköri összeütközésekben egyes szervek hatásköre fölötti vita folyik, annak a hatalomnak kell az összeütközést elintézni, amelyet a szervező hatalom, vagyis a végrehajtást teljesítő személyek kinevezése illet: a fejedelmet és kormányzót. Ez okoskodás hibája abban rejlik, hogy a szervező hatalomban rejlő két különböző teendőt, a konkrét személyek kiszemelését s a

⁷⁰ Montalembert, Charles Forbes René (1810-1870) francia gróf, történész, politikus, és újságíró. A liberális katolicizmus neves teoretikusa. 1851-ben a Francia Akadémia (*Académie française*) tagja, 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Számos művében a katolicizmus történetével foglalkozott leginkább, köztük több alkalommal írt kisebb munkákat Árpád-házi Szent Erzsébetéről is.

⁷¹ Hegedüs: Concha Győző Politikája (id.), 79.

⁷² A külföldi közigazgatás-tudomány hazai közigazgatás-tudományra vonatkozó hatásainak metodológiai modelljére lásd: Koi Gyula: Közigazgatás-tudomány és metodológia, Magyar Közigazgatás 2012/2. sz. 2-12. A Conchát ért német és francia hatásokról: Koi Gyula: Francia és német hatások Concha Győző közigazgatás-tudományi munkásságában. (Vázlat), Jogtörténeti Szemle 2011/4. sz. 40-46.

⁷³ Concha Győző: Politikai jegyzetek. dr. Concha Győző kolozsvári m. k. tud. egyetemi ny. r. tanár úr előadásai után jegyezve. Kiadták a kolozsvári m. kir. Ferenc József Tudományegyetemi joghallgatók segélyező egylete által 1891. október hó 27-én és november hó 25-én tartott rendkívüli közgyűlések megbízásából Nyerges Zsigmond e.i. elnök és Harmath Jenő e.i. könyvtárnok, mint a választmány által kiküldött bizottság tagjai. I. rész *Alkotmánytan* II. Közigazgatástan, Kolozsvár, 1891,¹ 264.; 141. Lásd a 33. lapon írtakat.

hatáskörök tárgyilagos szabályozását meg nem különbözteti. A választás és a kinevezés esetről-esetre történő, egy konkrét embert kiszemelő, alanyi jogot teremtő ténykedés, ellenben a hatáskörök körvonalozása elvont szabály fölállítása, tárgyilagos jogalkotás; a hatáskörök az alkotmányjognak legfontosabb részeit teszik; az alkotmányjog nagy részében hatáskör-szabályozás.”⁷⁴

Az életmű egyik legkorábbi értékelője, Ruber József különös értékűnek mondja a *Közigazgatástant*. Ugyanis felhívta a figyelmet a jó közigazgatás fontosságára olyan körülmények között, amikor az államot érintő kérdéseket alkotmányjogi részletproblémák megvitatása során döntötték el. Concha azonban felismerte a közigazgatás életbevágó jelentőségét,⁷⁵ akkor is, ha adott esetben kritikus is volt a közigazgatással szemben.⁷⁶

Egyéb munkái

Concha *Újkori alkotmányok* című munkájában⁷⁷ egy összehasonlító alkotmányjogi célt tűzött ki maga elé. Mint az előszóban rámutat, hogy a munka megírásakor volt a magyar szellemi életnek egy „külföldieskedő iránya”, amely köztanácskozások során gyakran felvetette, hogy ehhez vagy ahhoz az intézkedéshez mit szól majd a külföld. Mivel a külföldi intézményeket aránylag kevesen ismerik, ezért – mutat rá Concha – az erre hivatkozók „az értelmi terrorizmus egy nemét gyakorolják a többség felett”.⁷⁸ A kötet Belgium,⁷⁹ az USA,⁸⁰ és Nagy-Britannia⁸¹ alkotmányát mutatja be elemző-értékelő módon, jelentős forrásbázisra támaszkodva, és nagy szerzői *erudícióról* tanúságot téve.

A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik című kötetében⁸² az 1790-es évek magyarországi, latin és német nyelvű politikai pamfletirodalmát elemezte. Ennek értéke azért nagy, mert e művek a korkérdések körül forogtak, gyakran gazdasági és közigazgatási vetülettel is rendelkeztek. E régi kor szövegeinek eredetiben történő értő olvasása legfeljebb maroknyi szaktörténész számára lehetséges ma, értéke abban rejlik, hogy Concha remekül eligazodik e nem könnyen érthető, gyakran névtelenül (olykor külföldi kormányzatok bértollnokai által írt) hosszabb-rövidebb (többnyire latin és német nyelvű) kötetek világában.

A rendészet körében fogant a *Rendőrség természete és állása szabad államban*⁸³ című akadémiai rendes tagi székfoglaló értekezése. A szerző helyesen mutat rá, hogy nemcsak a rendészet és a közrend fogalma felett vannak viták, hanem magával a rend fogalmával sem

⁷⁴ Concha: Politika Közigazgatástan (id.) II, 144. Concha közigazgatási bíraskodással kapcsolatos 1881-es véleményét idézi: Patyi András PhD értekezésének monografikus végső alakjában: Patyi András: Közigazgatási bíraskodásunk modelljei. Tanulmány a magyar közigazgatási bíraskodásról, Bp. 2002, 24-27. Az idézett mű: Concha Győző: A közigazgatási bíraskodás szabályozásánál mely elvek legyenek irányadók a bírói szervezet, a hatáskör, és az eljárás tekintetében, in: Concha Győző: Hatvan év tudományos mozgalmi között. Concha Győző igazgató és tiszteleti tagnak összegyűjtött értekezései és bírálati I. Bp. 1928, 318-399. Egyébiránt Concha első monográfiája is a közigazgatási bíraskodásról szólt: Concha Győző: A közigazgatási bíraskodás az alkotmányosság és az egyéni joghoz való viszonyában, Bp. 1877, 123.

⁷⁵ Ruber József: Concha Győző, Társadalomtudomány 1933 1-2. sz. 76-79. Lásd a 79. oldalon írtakat.

⁷⁶ Tuka Béla Conchához írott levelében idézi fel a professzor egy bizalmas körben elhangzott mondatát: „Magyarországon nincs közigazgatás.” Erre lásd: Schweitzer: A zsidókérdés (id.), 126.

⁷⁷ Concha Győző: Újkori alkotmányok I.-II. Bp. 1884-1888, XII., 314.; 510. (1).

⁷⁸ Concha: Újkori alkotmányok (id.) I, VIII.

⁷⁹ Concha: Újkori alkotmányok (id.) I, 18-120.

⁸⁰ Concha: Újkori alkotmányok (id.) I, 121-314.

⁸¹ Concha: Újkori alkotmányok (id.) I, II. 1-496.

⁸² Concha Győző: A[z ezerhétszáz] kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik: irodalomtörténeti vázlat, Bp. 1885, 182.

⁸³ Concha Győző: A rendőrség természete és állása a szabad államban. Székfoglaló értekezés [MTA r. tagság elnyerése alkalmából]. Elhangzott az MTA II. Osztálya 1901. április 15-i ülésén, Bp. 1901. 48.

sokat foglalkoztak az államtudomány és a filozófia művelői.⁸⁴ A rendőrség feladataként az állami és társadalmi rend előfeltételeinek létesítését, biztosítását, és érvényre juttatását nevezi meg.⁸⁵ Különösen érdekes Lorenz von Stein rendészeti elméletének bemutatása (veszélyelmélet), melynek nyomán az utódok sem kerülhették el a következetlenségeket.⁸⁶ Ezzel szemben Otto Mayer a rendőri intézkedés célját a közület „jó rendje” megzavarásának elhárításában látta.⁸⁷ Concha a rendőrség legfőbb jellegzetességét nem a kényszeralkalmazásban, vagy a karhatalmi fellépésben látta (ez a lehetősége az adóügyi, egészségügyi, és más szakigazgatásnak is megvan) hanem a diszkrecionárius, azaz mérlegeléses hatalomra tekint ilyenként.⁸⁸

Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez című könyvében⁸⁹ a francia katolikus történész és a liberális magyar állambölcselelő barátságának állít emléket levelezésük alapján. A levelezés német nyelven folyt, és Eötvös leveleit a kötet függelékben közli (Montalembert piros tintás francia megjegyzéseit is feltüntetve). Korábban Montalembert Eötvöshöz írott leveleiből Kont Ignác közölt kivonatokat a Budapesti Szemlében. A kötetből az is kiderül, hogy Montalembert szerette volna megírni a magyar történelmi alkotmány történetét Angliáéval összevetve.⁹⁰ A kötet mélyen bemutatja a korszak szellemi hátterét is, ezért rendkívül értékes munka.

Zárógondolatok

Concha Győző a magyar közigazgatás-tudomány (közigazgatástan), közigazgatási jog, és közjog egyik legjelentősebb, és nagy tudományos pályát befutott művelője volt.

A vizsgált szerző olyan gondolatgazdagságról, éleselmjúségről, nagy külhoni és hazai szakirodalom-ismeretről, továbbá problémaérzékenységről tesz tanúbizonyságot, alapvető problémákat feszegetve, mely kérdéseket ma már fel sem mernek/akarnak tenni a tudomány művelői. Ez az elméleti fogékonyság adja Concha mai aktualitását, no meg az a hihetetlen, talán olykor túlzó sokszínűség, amely azt mondhatja velünk, hogy szerencsésebb lett volna, ha tehetségét csupán a közigazgatás-tudomány tudományos művelésének szenteli.

⁸⁴ Concha: A rendőrség természete (id.) 4. 1. lábjegyzet. Különösen furcsa, hogy a nagy francia forradalom idején szárba szökkenett közrend fogalomról mutatja ki, hogy azt soha nem mondják meg, hogy mit szabályoz (mi a rend, vagy közrend), csak azt, hogy hogyan kell szabályozni. Ez nézetem szerint a katolikus természetjoggal szemben álló deista relativizmus terméke. Később a francia nyelven író szerzők a társadalmi rendet egyszerűen a jogrenddel azonosítják. A német szerzőknél egyedül Otto Mayert nevezi meg olyanként, aki a közrendnek fogalmat ad, és a rendészeti fejtegetéseit erre alapozza.

⁸⁵ Concha: Politika Közigazgatástan (id.) II, 11.

⁸⁶ Concha: Politika Közigazgatástan (id.) II, 29.

⁸⁷ Concha: Politika Közigazgatástan (id.) II, 30. 1. lábjegyzet.

⁸⁸ Concha: Politika Közigazgatástan (id.) II, 35.

⁸⁹ Concha Győző: *Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez.* (Szent István Társulat, Budapest, 1918. II., 333. (3))

⁹⁰ Concha 1918 4. 1. lábjegyzet.